

### THE HISTORY OF DEVELOPMENT OF THE AZERBAIJAN TAPESTRY ART

In this article the history of the tapestry art is considered in view of finds of archeological excavations in Pazyryk and in Egypt and it is marked that techniques used at manufacture of tapestry long before were known to Turk and Egyptians and were used by them.

It traced the way of development of the tapestry art in XX century. In this article are marked features of the modern tapestry art and are considered a creation of the Azerbaijan tapestry art, its sources and the way of development. Taking into account the features revealed at development of the Azerbaijan tapestry art, its history is shared on stages and are marked the prominent features of each stage.

**Key Words:** Azerbaijan Tapestry, Historical Tapestry Art, Turkish Tapestry

XX. yüzyılın sonlarına doğru bütün dünyada çok büyük ilgi gören sanat dallarından biri olan tapestry (gobelin) sanatının önce Batı Avrupa'da ortaya çıktığı ve sonradan Doğu Avrupa ve bütün dünyaya yayıldığı varsayılmaktadır. Batı Avrupa'da bulunmuş ilk tapestry dokumalarının XI-XII. yüzyıllara ait olduğu tahmin edilmekte<sup>1</sup> ve bu sanatın gelişmeye başlaması ise XIV. yüzyıla tarihlendirilmektedir. 1300'lü yıllara ait arşiv kayıtlarında Paris ve Arras'da basit amblem ve dekoratif motifli tapestryler dokunduğu bilinmektedir.<sup>2</sup> Yalnız 1350 yılından sonraki devirde bu dokumalarda çeşitli resimler tasvir edilmeye başlanmıştır. Oysa 1949-50 yıllarında Altay Dağlarının Pazırık ve Başadur vadilerindeki kazılar zamanı Hun Kurganları'nda ele geçen ve MÖ V.-III. yüzyıllara tarihlendirilen kilimde insan figürleri tasvir edilmiştir (resim 1).<sup>3</sup> Mısır'da bulunmuş Hristiyanlık dönemine ait çok sayıda Kopt dokumalarında çeşitli hayvan ve insan figürleri, mitoloji konuları içeren karmaşık kompozisyonlar yer almaktadır (resim 2).<sup>4</sup> Bu dokumalar XIII-XIV yüzyıllarda Batı Avrupa'da gelişmeğe başlayan tapestry dokumacılığının tarihini çok daha eski devirlere taşımakta ve aynı zamanda Türklerin daha milattan önce bu dokuma tekniğini bildiklerini kanıtlamaktadır.

Tapestry dokumacılığına olan ileri en yüksek seviyesine XVI-XVII. yüzyıllarda ulaşmıştır. Bu devirde dokunan tapestryler duvar resmi görünüşüne sahiptirler. Sonraki yüzyıllarda çeşitli nedenlerle tapestry dokumacılığına ilgi azalmıştır. XX. yüzyılın 30'lü yıllarında tapestry sanatı Fransız ressamı Jean Lurçat'ın eserleriyle yeni bir tarzda ortaya

\* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü.

\*\* Öğr. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü.

1 Bkz., Ayten SÜRÜR, "Goblen Halıcılığı", *Türkiyemiz*, Şubat 1980, sayı: 30, s. 15

2 Bkz., Jennifer HARRIS, *5000 years of Textiles*, London, 1999, s.188

3 Bkz., E.Fuat TEKÇE, *Pazırık*, Kültür Bakanlığı Yayınları/ 1542, Ankara, 1993, s.163

4 Bkz., Suhandan ÖZAY, *Dünden Bugüne Dokuma Resim Sanatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları/ 2599, Ankara, 2001, s. 8

çıktı ve yeniden ilgi çekti. Lurçat tapestryde resim tasvirinden vazgeçerek basit ve yalın biçimlere, biçim ve renk arasındaki dengeye önem verdi ve böylece çağdaş tapestry sanatının esasını koymuş oldu.<sup>5</sup>

XX. yüzyıl her şeyde olduğu gibi sanatta da derin değişiklikler yarattı ve yüzyıllar boyunca düzenlenmiş sayılan plastik sanat dallarının hiyerarşisi bozulmuş oldu. Yaratıcılık denemeleri için açılan geniş kapılar plastik sanatların birbiriyle kavuşmasını, birbirinden yararlanmasını sağladı.

XX. yüzyılın deneysel tecrübesi gösterdi ki, esasını iç ve dış mekanların karşılıklı şekilde birbirine geçmesinin oluşturduğu yeni arşitektonik kavrayış, biçimin plastikliğini, renk ve çizgilerin ifade gücünü önemsemektedir<sup>6</sup> ve bu, sadece klasik anıtsal sanata değil, aynı derecede resim, heykel, grafik vs. sanat dallarına da aittir. Bu nedenle de sanatta geçen yüzyılın önemli sorunlarından biri ikiboyutlu ve üçboyutlu sanatın sentezi oldu. Geçen yüzyıllar boyunca sadece "tatbiki" olarak tanımlanan dekoratif sanat da bu karşılıklı entegrasyon, kavuşma ve karşılıklı zenginleşme işlemlerinin dışında kalmayarak daha da gelişti ve bir sanat dalı olarak kabul edildi. Seramoplastik, hacimli mozaik, dövme metal pano, kinetik heykel gibi yeni sentetik sanat dalları ortaya çıktı.

Bu gelişme tapestry sanatını da içine aldı ve onun esaslı şekilde değişmesine neden oldu. Tapestry klasik yassı şeklinden, önce rölyefli doku ve daha sonra tekstil konstruksiyonu şekline geldi. Böyle bir sanat eserinin üretilmesi dokumacılığın, resmin, heykelin ve grafiğin metotlarının bir arada kullanılmasını gerektirmektedir ve modern tapestry sanatı da artık sentetik bir sanat alanı sayılmaktadır. Son devirde çoğu zaman dokuma tekniklerinin kullanılmadığı, fakat tekstil maddelerinin esas malzeme olduğu çağdaş tapestry, Fiber Art ( Lif Sanatı) ismi ile adlandırılan yeni bir türe dönüşmüş durumdadır.

Çağdaş tapestrynin sınırsız plastik imkanları çok sayıda sanatçının dikkatini çekmekte, zaman, mekan ve eşyanın iç yapısını yeni kavrayışla vermek için tapestry ile ilgilenenlerin sayısı gittikçe artmaktadır. Bu nedenle de tapestry sanatı günümüzde yeni biçim yaratmak üzere en cesaretli denemelerin sürdürüldüğü, geleneklerin en köklü reforma uğramış olduğu ve tatbiki sanattan anıtsal sanata doğru en keskin dönüş gösteren bir sanat alanına dönüşmüştür.

Azerbaycan sanatçıları da çağdaş tapestry sanatının cazibesinden uzakta kalmamış ve XX. yüzyılın ortalarından, yani çağdaş tapestry sanatının oluşmaya başladığı devirden itibaren onunla yakından ilgilenmişlerdir. Azerbaycan'da ilk çağdaş tapestry örnekleri 1965 yılından sonra ortaya çıkmıştır. Fakat bu sanatın Azerbaycan'da eski kaya üstü resimlerden çağdaş resime dek büyük gelişme gösteren Azerbaycan plastik sanatı ve geleneksel dokumacılık gibi temelleri vardır. Azerbaycan dokumacılık sanatı yüzyıllardır süregelen eski Türk dokumacılığının bir koludur ve aynı özellikleri taşımaktadır. Eski tapestry gibi günümüz çağdaş tapestrysi de Türk dokumacılığına yabancı değildir. Yukarıda adı geçen Pazırık vadisindeki I. Kurgan'dan çıkan eşyalar arasında çeşitli ren-

5 Bkz., Jennifer HARRIS, a.g.e., s. 193

6 Bkz., V.I.SAVITSKAYA, *Sovremenniy sovetskiy gobelen*, Moskva, 1979, s.3

klerde keçe ve derilerle süslü eğer örtüleri bulunmuştur.<sup>7</sup> Resim 3'te görülen ince kırmızı keçeden yapılmış ve MÖ V. yüzyıla ait eğer örtüsü, gerek deseni, gerekse de renkleri, biçimi ile çağdaş tapestry görünümüne sahiptir. Örtünün kenarlarında olan koçbaşı şeklinde sarkıtların üstündeki renkli keçelerden yapılmış applike süslemeler çağdaş görünümüyle insanı şaşırtmaktadır (resim 3,b). Aynı kurgandan çıkmış diğer eğerlerde de aslan, balık, insan kafası şeklinde sarkıtlar bulunmaktadır.<sup>8</sup> Resim 4'te görülen koçbaşı ve balık şeklindeki sarkıtlar renkli deriden yapılmışlardır ve kırmızıya boyanmış at kılından saçakları vardır. Balık şeklindeki sarkıt genç kız figürünü anımsatan ince biçimi, çok sakın ve uyumlu renk ahengi ile dikkat çekmektedir. Şunu da söylemek gerekir ki, bu eğer örtülerinde kullanılmış bütün teknikler günümüz tapestry sanatında da uygulanmaktadır. Bu bulgular Türk budunlarının daha Milattan önceki yapıtlarının çağdaş tapestry alametleri taşıdığını kanıtlıyor ve bu gün gerek Azerbaycan'da, gerekse de diğer Türk Cumhuriyetlerinde mevcut olan tapestry sanatı böyle eski ve sağlam temellere dayanmaktadır. Oysa Azerbaycan'da tapestry sanatının Batı sanatının etkisi altında ortaya çıkmış olduğu söylenmektedir. Tarih boyunca Doğu'da yaratılanlar Batı tarafından kendilerine mal edilmiş, geliştirilmiş ve yeniden Doğu'ya döndüğünde Batı'ya ait gibi kabul edilmiştir. Tapestry sanatı için de aynı durum söz konusudur.

Tapestry sanatında geleneklerle yeniliğin oranı çok büyük önem taşımaktadır ve Azerbaycan tapestry sanatı bu açıdan başarılı sayılabilir. Azerbaycan tapestry sanatçılarının eserleri gerek sanatsal, gerekse de teknik açıdan hem geleneksel, hem de çağdaş görünmektedirler. Bu eserlerin meydana çıkmasında yüzyıllar boyunca Türklerin üretmiş olduğu halı ve düz yaygıların, diğer dokumacılık ürünlerinin, işlemelerin, dekoratif keçe ve çetenin, minyatür sanatının çok büyük etkisi olmuştur. Aynı zamanda çağdaş resim ve grafiğin, çağdaş renk ilişkilerinin, yeni arşitektonik kavrayışa uygun üçboyutlu biçimlerin, en değişik teknik yöntemlerin kullanılması geleneklerle yeniliğin dengeli bir şekilde birleşmesini sağlamıştır. Bu, Azerbaycan tapestry sanatının başlangıçtan doğru temel üzerinde oturduğunun göstergesidir.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Azerbaycan'da ilk tapestry örnekleri 1960'lı yıllara aittir. Yani bütün Türk Dünyası'nda olduğu gibi Azerbaycan'da da temeli olmasına rağmen, eski anlamda tapestry üretilmemiştir. Bunun nedeni büyük ihtimalle, Türklerde halı sanatının çok gelişmiş olması, gerek günlük ihtiyaçlar için, gerekse de süs eşyası olarak geleneksel dokuma ürünlerinin çok yaygın kullanılmasıdır. Azerbaycan'da ilk olarak Azerbaycan Güzel Sanatlar Üniversitesi Resim Fakültesinin Dekoratif Tatbiki Sanat Bölümü mezunları tapestry sanatı ile profesyonel seviyede ilgilenmişlerdir ve bu sanat dalındaki ilk eserler de onlara aittir. Bundan sonraki devirde Azerbaycan tapestry sanatı Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Baltik ülkeleri, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova ve diğerlerinin tapestry sanatı ile paralel olarak gelişmiş, fakat kendi temelleri ve geleneklerine dayanmıştır.

7 Bkz., Neriman Görgünay KIRZIOĞLU, *Aitaylar'dan Tunaboyu'na Türk dünyası'nda ortak motifler*, Türksoy Yayınları no: 3, Ankara, 1995, s.20

8 Bkz., KIRZIOĞLU, a.g.e., s. 20

Azerbaycan tapestry sanatının gelişmesinde üç devirden söz edilebilir. I. devir 1965-75 yıllarını kapsar. Bu devir Azerbaycan'da ilk tapestry örneklerinin ortaya çıkması, tapestry sanatının kendisini tanıtmaya devri gibi tanımlanabilir. Bu devirde meydana çıkan örnekler klasik tapestry tarzındaydılar. Onlar düz yüzeyli, resim tablosu görünümüne sahip olmakla değişik konulara hasredilmişlerdi. Konular çoğunlukla Ana yurdun güzelliği, doğal servetleri, insanları ve onların hayat tarzı, gençlik ve onun kaygıları, sovyet insanının azat emeği vs. idi. Bu eserler sıcak renk ahengi, renklerin birbirine çok ince geçitleri ile ilgi çekmektedirler (resim 5). I. devrin esas temsilcileri, yani Azerbaycan tapestry sanatının yaratıcıları Feride Hüseynova, Hatem Yusifov, Pavel Kuzmenko, Svetlan İsmayılov, Rima Eminova ve başkalarıdır. Onların eserleri çeşitli binaların iç mekanını bezemiş, ülke dahilinde ve dışında birçok sergilerde gösterilmişlerdir. Bu eserlerin büyük bir kısmı sanat camiasının dikkatini çekmiş ve çeşitli dergilerde yayınlanmış, Azerbaycan sanatını temsil etmişlerdir. Adları geçen sanatçılardan H.Yusifov'u ayırmak gerekir ki, bunun nedeni onun eserlerinin diğerlerinden farklı olarak soyut tarzda olması, eserlerinde sade biçimlerin yer alması, az çizgi ile çok fikir söyleyebilme özelliğidir.

Azerbaycan tapestry sanatının gelişmesinde II. devir 1975-83 yıllarını kapsar. Bu devir tümüyle bir geçit dönemi gibi tanımlanabilir. Bu devirde somut konulardan soyut konulara, düz dokudan çeşitli tekniklerle yapılan rölyefli, kabartma dokuya, dörtgen biçimden değişik biçimlere geçit başladı. Artık tapestry örnekleri bir değil, değişik biçimli birkaç kısımdan oluşmakta, üzerindeki tasvirler de çoğunlukla realist tarzdan uzak, ressamın hayal gücünün ürünü olmaktadır (resim 6). Bu devir çalışmalarının renk ahengi Azerbaycan'ın geleneksel renk duyumuna uygun olmakla beraber, aynı zamanda bazı eserlerde soğuk renkler, soğuk renklerle sıcak renklerin kontrastı görülebilir.

İlk mini tapestryler de bu yılların ürünüydü. Çeşitli dokuma teknikleri ile bir arada örme teknikleri, applike, ahşap ve diğer malzemeler üzerine sarma vs. teknikler kullanılmaya başladı. Artık bu devrin tapestry örnekleri eski tapestry dokumalarından çok farklıydı. Bu devirde kendisini tapestry sanatında sınavan sanatçılar Azerbaycan ve geçmiş Sovyetler Birliğinin ünlü Güzeli Sanatlar Üniversitelerinden mezun olmuş gençlerden Faiğ İbrahimov, Tamella Memmedova, Salar Memmedov, Adil Şihaliyev, Besti Şerifova, Asef Ceferov ve diğerleriydi. Onların Azerbaycan milli geleneklerine, renk ahengine uygun, yeni biçimli, yeni konulu eserleri sadece Azerbaycan'da değil, Sovyetler Birliği ve ülke dışındaki sergilerde de başarı ile sergilenmiş, ödüller kazanmış ve sanatseverlerin ilgisini çekmişlerdir.

Azerbaycan tapestry sanatının gelişmesinin III. devri 1983 yılından şimdiye dek olan devri kapsar. Bu devir artık tam anlamıyla çağdaş tapestry devri gibi tanımlanabilir. Tapestry'nin bir duvar örtüsü veya süsü olmaktan çıkarak üçboyutlu, hacimli bir tekstil yapıtına dönüşmesi, tavanları bezemesi, değişik dokulu yüzeyler, kabartmalar, çeşitli biçimler, resim tarzından grafik tarzına geçit, ince renk nüanslarından vazgeçme ve daha büyük renk kontrastları, en değişik tekniklerin (dokuma, örme, makrame, applike, sarma, keçe vs.) ve en çeşitli malzemelerin (değişik kaliteli ve değişik maddelerden oluşan iplik-



ler, lifler, kağıt, altın ve gümüş renkli metal iplikler vs.) bir arada kullanılması bu devrin özellikleridir (resim 7). Bu devir hem de tapestry ile profesyonel anlamda ilgilenenlerin sayısının artması ile tanımlanabilir ki, bu da çağdaş tapestry sanatının, sanatçının düşünce ve duygularını daha etkileyici şekilde verebilmesi için geniş imkanlara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. III. devirde yaratıcılıklarını tapestry ile bağlayan sanatçılardan Tahire Aliyeva, Valide Ahmedova, Ümbülbanu Hamidova, Naile Seyfullayeva, Halide Nağıyeva, Faig Hacıismayılov, Tamella Aliyeva, Hidayet Abdullayev, Sonahanım Memmedaliyeva, Tatyana Ağababayeva, Sedaget Samedova, Lale İsgenderzade ve diğerleri kendilerine ait tarzları, kullandıkları ifade vasıtaları ile farklıdır. Bu sanatçıların eserlerinde yukarıda kaydettiğimiz özellikler çok belirgindir ve onların yeni biçim, üslup, teknik arayışları devam etmektedir.

Bugün Azerbaycan Kültür ve Güzel Sanatlar Üniversitesinin Dekoratif Tatbiki Sanat Bölümünde Tapestry Ana Sanat dalı üzerine eğitim gören genç sanatçılar yetişmektedir ve Azerbaycan tapestry sanatı onlardan çok şey beklemektedir. Artık Azerbaycan sanatında layık olduğu yeri almış bulunan Azerbaycan tapestry sanatının bu gününü onu yaratan ve günümüze taşıyan sanatçılara borçluyuz, geleceği ise bu gün yetişmekte olan gençlerin elindedir.



Resim 1.

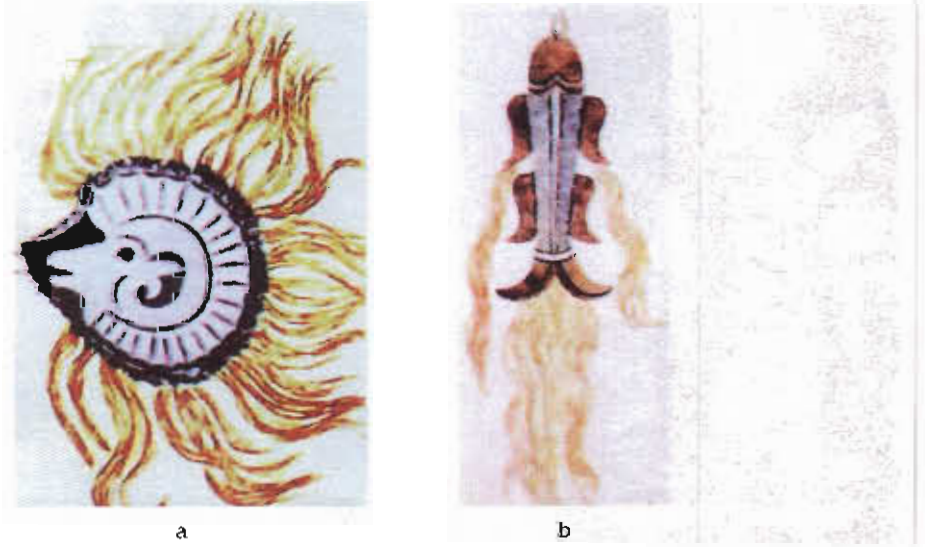
Hun Kurganında bulunmuş kilim parçası. Pazırık, MÖ V. - III. yüzyıl.



Resim 2. Üzerinde avcı ve savaşçı tasvirleri bulunan tapestry duvar örtüsü. Mısır, V. yüzyıl.



Resim 3. Hun Kurganından çıkmış eğer örtüsü. Pazırık, MÖ V. – III. yüzyıl.



Resim 4. Koçbaşı ve balık şeklindeki sarkıtlar. Pazırık, MÖ V. – III. yüzyıl.



Resim 5. F.Hüseynova. "Güllstan". Yün, 173x229 cm. 1977



Resim 6. S.Memmedov. Uzay manzarası. Yün, 240x210. 1982



Resim 7. Ü.Hamidova. Gobustan. Yün, sen., 110x130. 1994



## KAYNAKÇA

- Ayten SÜRÜR, "Goblen Halıcılığı", *Türkiyemiz*, Şubat 1980, Sayı:30, s. 15-20
- E.Fuat TEKÇE, *Pazırık*, Kültür Bakanlığı Yayınları/ 1542, Ankara, 1993
- Jennifer HARRİS, *5000 years of Textiles*, London, 1999
- Neriman Görgünay KIRZIOĞLU, *Altaylar'dan Tunaboyu'na Türk dünyası'nda ortak motifler*, Türksoy Yayınları no: 3, Ankara, 1995
- Suhandan ÖZAY, *Dünden Bugüne Dokuma Resim Sanatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları/ 2599, Ankara, 2001.
- V.İ.SAVİTSKAYA, *Sovremennyy sovetskiy gobelen*, Moskva, 1979

**Anahtar Kelimeler:** Azerbaycan'da Tapestry, Tapestry Sanatı Tarihi, Türk Tapestry Sanatı

